

ВІДГУК
офіційного опонента
д. філол. н., професора Воробйової Ольги Петрівни
про дисертацію Лещенко Ганни Веніамінівни
"Категорія напруженості в англomовному гостросюжетному оповіданні:
лінгвокогнітивний аспект",
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (035 Філологія)

"Здавалося, якщо прибрати з повсякденного життя все безумство і напруженість, більше спиратися не буде на що" – стверджував свого часу відомий американський поет, романіст і новеліст Чарльз Буковські. Наразі панівна роль напруження/напруженості як певної смислотвірної універсалії визнається не лише митцями слова, а й все більшим колом науковців-філологів. У 60-ті роки минулого століття американський філософ і філолог-класик Філіп Уілрайт поклав феномен напруженості, або напруженої вібрації, в основу своєї загальної теорії метафори, ввівши в обіг поняття Т-мови (tensive language), тобто «мови, що створює напруження». Дещо пізніше, на початку двотисячних, австрійський дослідник Альвін Філл, на чію книгу "Das Prinzip Spannung: Sprachwissenschaftliche betrachtungen zu einem universalen Phänomen" (2003) посилається дисертантка, розповсюдив принцип напруження практично на всі мовні, художні і мистецькі явища, включаючи літературний текст. Довгий час не сходить з дослідницької арени феномен саспенсу, тобто тривожного, напруженого очікування як ключового жанротвірного механізму, що складає основу сюжетного напруження в художній літературі і кінематографі. Когнітивний поворот останніх десятиліть відкрив нові можливості аналізу цього всеохопного явища, чим вчасно і успішно скористалася дисертантка.

Актуальність дослідження, проведеного Г.В. Лещенко, зумовлена передовсім його вписаністю у пріоритетні напрями лінгвокогнітивних і міждисциплінарних студій художнього тексту з акцентом на розкритті універсальних механізмів смисло- і текстотворення. **Актуальним** у термінах сучасної наукової парадигми є пошук системних відповідностей між структурними і змістовими особливостями побудови художнього наративу й тими ментальними структурами, які сукупно справляють певний психоемоційний вплив на адресата, утримуючи читацький інтерес до художнього твору.

Особливістю цієї дисертації є те, що в ній конверговано декілька ліній осмислення явища наративної напруженості художнього тексту – лінія систематизації текстових категорій, лінія пофазової побудови наративу, лінія специфіки інтелективно-емоційного читацького сприйняття, лінія розкриття механізмів забезпечення читацького інтересу та лінія конкретизації читацьких афективно-емоційних реакцій на наративні ефекти, пов'язані зі збудженням та підтриманням читацького інтересу. Поєднання цих ліній в одному спектрі дослідницьких проблем, поряд із застосуванням у дисертації

оригінальної техніки концептуального моделювання із використанням концептуальної графіки, дозволило авторці **по-новому** висвітлити особливості актуалізації категорії напруженості в одному з різновидів популярної літератури, а саме, в англomовному гостросюжетному оповіданні, що охоплює низку жанрів. **Новизна** запропонованого в дисертації підходу полягає в обґрунтуванні і розкритті фактуально-дискурсивної природи цієї категорії на тлі синтезу її власне текстових і рецептивних аспектів. **Новою** є побудована здобувачкою типологія різновидів наративної напруженості, пов'язаних із характером читацьких реакцій (тривожного очікування, зацікавленості і збентеження) та напрямком читацьких інференцій (проспекція, ретроспекція і рекогніція, тобто переосмислення). **Новизною** відрізняється виокремлення когнітивних протоструктур наративу, що інтегрують послідовності наративних фаз (за У. Лабовим) і набір аргументних слотів (у термінології Семантики лінгвальних мереж С.А. Жаботинської), а також характеристика їх комбінаторики (моделі-симплекси і моделі-комплекси – адитивні, інклюзивні чи адитивно-інклюзивні) в досліджуваних оповіданнях Агати Крісті. **Новою** є також і побудова типології тригерів та інтенсифікаторів наративної напруженості, виокремлених дисертанткою у тканині аналізованих оповідань.

Цей перелік (далеко не повний) нових результатів, отриманих Г.В. Лещенко, свідчить про неабиякий внесок рецензованої праці в галузь лінгвокогнітивних розвідок художньої семантики, в загальну теорію тексту, когнітивну поетику та когнітивну наратологію, в теорію інтерпретації художнього тексту, зокрема англomовного, в жанрологію і, безперечно, в подальшу розбудову студій універсального явища напруженості в його семіотико-текстовому вимірі.

Теоретична значущість дисертації не викликає жодних сумнівів. Вона зумовлена, насамперед, цілісністю і прозорістю концепції, що складає основу проведеного дослідження, наочністю подання його результатів та висновків, а також, значною мірою, наступністю дослідницьких традицій школи Світлани Анатоліївни Жаботинської, до якої належить дисертантка і які були спроектовані на власну розвідку здобувачки у сфері художньої семантики. У дисертації Г.В. Лещенко цілком очевидно отримав своїх абрисів новий дослідницький напрям, який я пропоную назвати лінгвокогнітивною ендасіологією художнього наративу (від грец. *ένταση*, ендасі = напруження) як складника більш широкого напрямку міждисциплінарних студій напруженості різноманітних вербальних, невербальних та мультимодальних наративів.

Відповідно, **практична цінність** отриманих результатів та висновків впливає не лише із доцільності застосування запропонованої методики у викладанні теорії та практики інтерпретації художнього тексту для розвитку навичок глибинного читання художньої прози та розкриття прихованих в художньому творі смислів, а й використання цієї методики в аналізі та створенні інших типів наративів – мистецько-культурних, інституційно-ідеологічних, політичних, дидактичних тощо.

Обґрунтованість і достовірність теоретичних положень і висновків дисертаційного дослідження Г.В. Лещенко забезпечено критичним аналізом і застосуванням широкого спектру джерел наукової літератури з проблематики дослідження (403 позиції, більша половина яких іноземними мовами), сучасною методологічною базою, доцільним використанням новітніх методів лінгвокогнітивного та наративного аналізів, що складають основу авторської методики, репрезентативним емпіричним матеріалом, який включає 145 різножанрових оповідань Агати Крісті (2177 детально проаналізованих, запротокольованих і наочно змодельованих наративних епізодів з понад 4000 текстових дескрипторів – тригерів та інтенсифікаторів – як маркерів наративної напруженості).

Дисертація, яка виконана у межах комплексної теми «Теорія когнітивно-дискурсивних досліджень мови і мовлення» Науково-дослідної лабораторії когнітивно-дискурсивних досліджень Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, складається з чотирьох розділів та інших стандартних структурних частин, її основний текст супроводжується додатками, що, серед іншого, містять розгорнуті протоколи аналізу декількох оповідань.

У теоретичній частині дисертації, що охоплює перший і частково другий розділи, подається вичерпна картина становлення та еволюції категоріальної лінгвістики тексту, розглядаються спірні питання співвідношення тексту і дискурсу, пропонується обґрунтування поняття семіотичних метакатегорій (СКТ) та категорій тексту (КТ), їх розподіл на фактуальні, дискурсивні та фактуально-дискурсивні (С)КТ. Цей огляд завершується формулюванням авторської дефініції категорії наративної напруженості як дисперсної фактуально-дискурсивної СКТ; її цілком логічно відмежовано від напруження як психологічного стану читача у процесі сприйняття художнього тексту. Між іншим, таке розмежування відповідає нормам сучасної української мови, де «напруження» тлумачиться як певний стан, а «напруженість» передає ознаку (див. В.В. Грещук).

Другий блок теоретичних питань, розглянутий у першому розділі, стосується власне читацької рецепції і торкається проблематики читацького інтересу та читацьких реакцій, пов'язаних з невизначеністю елементів тексту, читацькими очікуваннями, спровокованими текстом, та читацькою співпричетністю до оповідних подій. Ключовими для подальшого дослідження послуговували висновки дисертантки стосовно читацьких реакцій зацікавленості, тривожного очікування і збентеженості, асоційованих із наративним минулим, майбутнім і теперішнім.

Третій блок теоретичних питань, поданий на початку другого розділу, окреслює ретроспективу і сучасний стан справ у галузі когнітивної наратології з виходом на уточнення поняття наративної структури як синтезу оповідної послідовності подій (за У. Лабовим) і тематично зумовленої ситуаційної моделі (за В. Кінчем), що корелюють із формою та змістом структури наративу.

Обґрунтовуючи теоретичні засади свого дослідження, дисертантка демонструє неабияку ерудицію, начитаність, глибоку обізнаність у сфері обраної проблематики і споріднених галузях. Проте пропоновані огляди є, на мій погляд, нерівноцінними. Так, критичний аналіз та інтерпретація праць з питань художньої рецепції в термінах читацького інтересу (с. 83–99) та теорії афектів (с. 99–107, 155–157), наратології (с. 127–149) та явища напруженості (с. 77–82, 116–121) є глибшими, детальними й евристично значущими для аналізу емпіричного матеріалу в наступних розділах роботи, тоді як огляд праць з лінгвістики тексту (с. 58–70) виглядає дещо застарілим, реферативним і не завжди точним, що відображено і в авторефераті (с. 1). Так, до прикладу, ані в моїх працях, ані в засадничій праці Р. де Богранда і В. Дресслера не ставиться акцент на зіставленні категорій тексту з іншими мовними і мовленнєвими категоріями, переважно йдеться про те, що відрізняє текст від не-тексту і робить текст текстом. Прикро, що Г.В. Лещенко не помітила в моїй концепції, викладеній в дисертації більш ніж 20-річної давності, спроби саме узагальнити і систематизувати КТ художнього тексту, що було одним із завдань дослідження, виконаного ще у першій третині 1990-х років. Певні неточності стосуються й огляду підходів до проблеми «текст-дискурс», зокрема в тій його частині, яка торкається розвитку ідеї про вписаність дискурсу як суб'єктного, інтенційного складника в текст художнього твору (в авторському тлумаченні за принципом віддзеркалення), що передовсім пов'язують з іменем Еміля Бенвеніста (див., наприклад, Scholes R. *Semiotics and Interpretation*. New Haven and London: Yale University Press, 1982. P. 110–111). Хоча в цілому посилання на Е. Бенвеніста в роботі є, проте в цьому контексті він не згадується взагалі. Неточною виглядає і прив'язка поняття «розщеплення» як специфічної ознаки художнього тексту/дискурсу до праць Дж. Гавінз, яка використовує його по відношенню до дискурсивного простору тексту, проте пріоритет у започаткуванні цієї ідеї належить Р. Якобсону.

Найяскравіше враження від рецензованої дисертації залишає друга частина другого розділу (с. 159–185), де описується методика та етапи побудови когнітивних моделей структури наративу, які нагадують своєрідне «Лего», що пропонує автор потенційному читачеві як набір можливостей для конструювання оповіді в аспекті її ретроспекційного, проспекційного або рекогніційного (тобто переосмисленого) розгортання. Тут головною є опора на праці ізраїльського дослідника М. Стернберга, який, разом із У. Лабовим і В. Кінчем, надихнули дисертантку на виведення триєдності синтагматики наративних фаз, їх тематичного розгортання (фактично, парадигматики цих фаз) і залученості читача до окреслення наративного (подієвого і комунікативного – фактично фабульного і сюжетного, за В.Б. Шкловським, чи зображуваного і переживаного, за В.А. Кухаренко, або часу перебігу подій і часу розповіді про нього, за Ж. Женнетом) часу оповіді як ключових чинників у формуванні напруженості як текстової категорії. Тут мені, на жаль, не вистачало посилань на надзвичайно глибоку кандидатську дисертацію Ю.А. Обелець «Темпоральна структура можливих світів

художнього тексту» (Одеса, 2006), яка має безпосередній стосунок до можливих часових зсувів у художньому наративі.

Розглядаючи наративну напруженість як частину програми інтерпретації, вписаної в художній текст, Г.В. Лещенко цілком правомірно розмежовує три її плани – сюжетний (конфігурація наративної схеми, спосіб заповнення її тематичних фаз, інтенсивність напруженості), жанровий (акціонально-орієнтовані та експерієнційно-орієнтовані наративи різного ступеня напруженості, розмежування акторів і функторів; незрозуміло, правда, чому функтором як неживим наративним об'єктом, значущим для сюжету (с. 203), в одній з інтерпретацій виступає банкрутство – с. 231, що артефактом не є) та дескриптивний (див. с. 170–177). Видається, що термін «дескриптивний» у згаданому контексті є не найвдалішим, бо асоціюється, передовсім, не з дескрипціями, що мають на увазі, а з описовістю як такою. Хоча, насправді, авторка пропонує виокремлювати певні компоненти тексту, які вона називає текстовими дескрипціями, що слугують індикаторами присутності напруженості в його тканині, функціонуючи як когнітивні або емотивні тригери (незрозуміло, правда, чому вони називаються латентними (с. 174), якщо можуть бути цілком експліцитними) чи інтенсифікатори читацького напруження.

У двох заключних розділах дисертації на перший план виноситься жанрова диференціація гостросюжетних оповідань Агати Крісті (загалом 8 жанрів) (с. 191–202) з їх подальшою скрупульозною інтерпретацією за пропонованими схемами (11 когнітивних моделей), що супроводжуються протоколами аналізу, а також систематизуються тригери та інтенсифікатори наративної напруженості в усьому корпусі досліджуваного матеріалу. Попри надзвичайну детальність наведених протоколів у їх поданні, на мій погляд, бракує аналізу власне мовного матеріалу – зміст протоколів скоріше нагадує переказ змісту оповідань (хоч і дуже вдалий), ніж лінгвістичний аналіз тексту. Проте в цьому я вбачаю одну із можливих *перспектив* подальших досліджень наративної напруженості різножанрових художніх текстів в обраному дисертанткою ракурсі, де б більш ретельному аналізу було піддано саму текстову тканину.

Цікавим видається здійснений у заключному розділі роботи послідовний аналіз когнітивних (інтелективних) (с. 317–337) та емотивних (с. 337–358) тригерів напруженості (хоча, на мій погляд, логічніше б було назвати їх індикаторами напруженості, що виступають, своєю чергою, тригерами читацького напруження). Передбачається, що потенційний читач гостросюжетних оповідань володіє інформацією, яка є не до кінця визначеною завдяки її недостатності (тому, що Ж. Женнет називав параліпсисом на відміну від паралепсису, коли такої інформації невинуватно багато), неоднозначності, нелогічності або ймовірності у їх конкретніших виявах. Емотивні тригери (сигнали, ситуації і топіки, такі як «Смерть», «Кров», «Небезпека» тощо, за С.В. Гладьо та Г.І. Харкевич), що спрямовані на провокування у потенційного читача стану емоційного збудження, супроводжуючись оцінюванням і прогнозуванням, аналізуються

крізь призму вже згаданих емоційних станів зацікавленості, тривожного очікування (саспенсу) та/або збентеженості. Менш детально проаналізованими виглядають інтенсифікатори наративної напруженості (с. 358–361), які чомусь зводяться авторкою виключно до повторів.

Підсумовуючи скажу, що загальне враження від рецензованої праці є надзвичайно позитивним. Зауваження, які можна висловити додатково до зазначених раніше, є дискусійними і стосуються не стільки змісту і концепції роботи, скільки окремих тлумачень і деяких технічних вад.

1. Дисертантка постійно наголошує на тому, що наративна напруженість є семіотичною текстовою категорією, або навіть метакатегорією, спираючись на те, що вона, як і інші КТ, інтегрує формальний та змістовий аспекти. Тоді виникає питання: якщо виділяються семіотичні КТ, то, напевно, існують і якісь інші, несеміотичні КТ. Інакше, без протиставлення іншим, виокремлення семіотичних текстових категорій втрачає смисл. Крім того, напруженість у тлумаченні дисертантки є саме наративною, оповідною категорією. Наратив, повісткування, попри можливість його згортання до макроісторії як певної формули чи оповідної макропропозиції (masterstory, за Цв. Тодоровим), все-таки характеризується, насамперед, розгортанням у певному комунікативному контексті, тобто є, скоріше, послідовністю знаків, ніж єдиним макрознаковим утворенням, який одномоментно схоплюється реципієнтом, а не сприймається послідовно, покомпонентно. Я розумію логіку дисертантки, яка транспонує на наратив його ономасіологічне бачення як певної номінативної одиниці (див. Рис. 3.12 на с. 313) (пор. Потебнянське ототожнення художнього тексту і слова), проте повісткування – це не текст, а певний його шар чи вимір, значною мірою саме комунікативно-зорієнтований.

Повертаючись до аргументу про те, що напруженість є семіотичною текстовою категорією, тому що вона характеризується білатеральністю форми і змісту, дозволю собі висловити думку про недостатність цього аргументу. З одного боку, варто повернутися до давньої суперечки про те, чи може бути ознака (так початково розумівся статус текстової категорії; див. також у дисертації про КТ як інгерентну ознаку тексту – с. 29) сутністю, що має план змісту і план вираження. З другого боку, сама по собі наявність цих двох планів не робить певне утворення знаком, допоки це утворення не стає замісником чогось іншого в межах знакової ситуації. Хотілось би почути міркування дисертантки стосовно цього питання.

2. Хоча Г.В. Лещенко цілком доцільно виходить за межі власне лінгвістики в когнітивну психологію та інші суміжні дисципліни, що займаються реальним, а не потенційним художнім сприйняттям, все ж методи, які застосовуються в роботі, призначені для аналізу власне тексту, а не читацьких реакцій. Тому занадто категоричними виглядають твердження, яких багато особливо у заключному розділі, на кшталт «Ці слова автоматично проєктуються читачем ця проєкція викликає у читача відчуття невизначеності і тривожного очікування» (с. 332). У межах, заданих у дисертації, можна говорити лише про потенційні, запрограмовані в рамках

прототипного читання, а не актуалізовані реакції читача, для фіксації яких потрібен інший методологічний апарат. Занадто категоричним виглядає і твердження, винесене в положення на захист (с. 37), про те, що інтелективний інтерес стосується ненаративних текстів, а емоційний (разом із інтелективним) проявляється у зв'язку із наративними текстами. Проте не всі художні тексти є наративними, однак всі вони за умовчанням збуджують певні емоції.

Хоча текст дисертації загалом написаний гарною академічною мовою, в ньому подекуди трапляються росіянізми («відноситись» замість «належати», у якості, «приналежність» замість «належність», будучи, існуючий, «у залежності від» замість «залежно від» тощо), друкарські помилки, термінологічні хиби («невизначений артикль/займенник» замість «неозначений артикль/займенник») та поодинокі викривлення прізвищ (Д. Міал замість Д. Майелл, Д. Кайкен замість Д. Койкен, Д. Херман замість Д. Герман). Є окремі вади в оформленні бібліографії та поодинокі «братерські могили» посилань (напр., с. 49, 128).

Повертаючись до оцінки рецензованої дисертації в цілому, хочу зазначити, що праця Г.В. Лещенко є самостійним, завершеним дослідженням актуальної проблематики лінгвістичних студій художньої семантики, яка містить значний елемент новизни, наявність якого зумовлена оригінальним авторським підходом до аналізу та тлумачення значного корпусу текстового матеріалу, адекватним застосуванням сучасних наукових методів та методик, переконливістю результатів та висновків дослідження, а також започаткуванням нового напрямку наратологічних студій.

Результати та висновки дисертаційного дослідження Г.В. Лещенко пройшли достатню апробацію на наукових форумах. Автореферат та публікації здобувачки повністю відбивають основні положення і зміст дисертації.

Дисертація Г.В. Лещенко "Категорія напруженості в англомовному гостросюжетному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект" повністю відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затверджені постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015, що висувуються до докторських дисертацій з філології, а її авторка Ганна Веніамінівна ЛЕЩЕНКО заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 — германські мови (035 Філологія).

Офіційний опонент

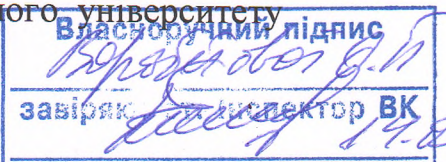
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської філології
і філософії мови імені

професора О.М. Мороховського

Київського національного

лінгвістичного університету

14 травня 2018 р.

О.П. Воробйова

Відомо одержано
16.05.2018р.

Вчений секретар спецради Мр. Т.Т. Морозова